

Utställningar i Vinfabriken

Sedan 1984 har föreningen haft utställningar i Vinfabrikens bottenplan. Flera av utställningarna har föregåtts av en studiecirkel omkring kulturhistoriska föremål och gamla seder och bruk. Då föreningen inte har möjlighet att visa alla sina föremål ur förråden och berätta om dem och i vilka sammanhang de har använts, har utställningarna varit ett fint komplement.

Bröllopsgåvor och fästfolksgåvor

Bröllopsgåvor och fästfolksgåvor är en gammal tradition kring gåvor och gengåvor. Fästfolksgåvan var oftast ett vackert snidat spinnrockshuvud, en skäktniv eller ett mangelbräde, det var fästmannens gåva till fästmön. Flickorna sydde ett vackert klädesplagg t ex en skjorta till sin fästman. Vid bröllopet gavs också gåvor från släkt och vänner. Dessa gåvor bokfördes noga av präster eller någon annan betrodd person. Gåvorna skulle återbetalas senare på ett eller annat sätt. När gåvorna överlämnades (skänktes) spelades en skänklåt.

Skolplanschernas värld hundra år 1990

De första skolplanscher i Sverige kom under 1820-talet och motivet var traditionell kyrklig konst. Senare kom åskådningsplanscher innehållande naturkunnighet, historia och geografi. Först 1890 började skolplanscher tryckas i Sverige. Bruno Liljefors målade under 1890-talet fem planscher med djurmotiv, vars syfte var att gestalta en moralisk konflikt, t ex Vargen och lammet, Råven och anden etc. Illustrationer av svenska djur fortsatte med kända konstnärer som Nils Kreuger, Nils Tirén och Ernst Küsel. Mot slutet av 1940-talet var det dags för en ny pedagogik. Det ansågs att planschmaterialet helt kunde undvaras och ersättas med en god bilderbok. År 1962 tillverkades den sista skolplanschen i Sverige.

”Inte funderade jag på om Sveriges barn skulle tycka om planschen eller inte. Jag lärde mig ämnet och levde mig in - jag var ju barn själv där jag satt och målade”.

Olle Hagdahl, konstnär

Fägatan - husdjuren som levande kulturminnen

Utställningen sommaren 1989 behandlade husdjur och redskap från förr i tiden. Utställningen visade också vilka redskap fäbodstintan hade på fäbodvallen när hon kärnade smör och när hon gjorde ost och mes-smör. Utställningen berättade också om de gamla husdjursraserna som är utrotningshotade, till exempel den lilla svenska fjällkon som nöjde sig med att beta i skogen under fäbodtiden på sommaren. Rödkullan är en annan gammal lantras som försvunnit mer och mer. Båda raserna tillhör en levande kulturskatt i landet.

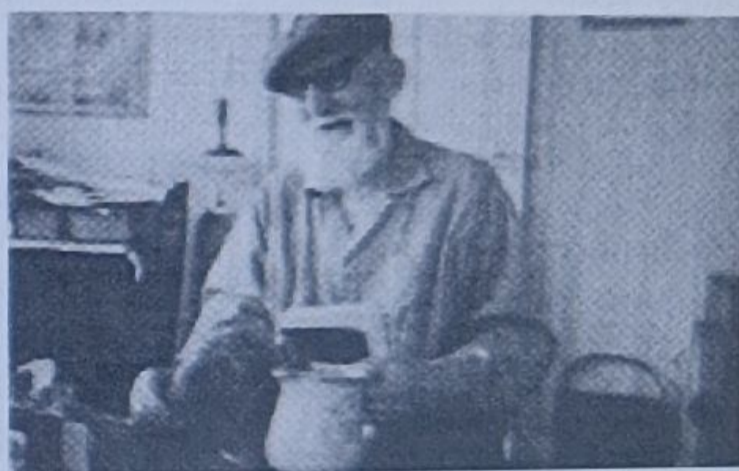
Husbehovssömnad

Utställningen Husbehovssömnad visade exempel på övningar i vanlig sömnad och finsömnad, dekorer (s k smock) och mycket annat som flickorna förr skulle lära sig för att bli bra mammor och husmödrar. Sådana övningar gjordes bland annat vid Sundsvalls stads yrkesskola. Även gamla dockor och barnklänningar fanns med på denna utställning.

Folklig läkekonst i Medelpad

Den folkliga läkekonsten har haft stor betydelse och många olika metoder har tillämpats vid botandet av människor och djur, särskilt i det gamla bondesamhället. Fattigdomen, okunnigheten och bristen på hygien var allmänt utbredd. Inga läkare fanns på landsbygden. I slutet av 1700-talet fanns det totalt 32 läkare i hela landet och dessa var stationerade i städerna. Man fick lita till de gamlas erfarenheter och söka bot hos de "kloka".

Att läsa mer Karin Strömberg: "Folklig läkekonst i Medelpad"

Sed och folktro omkring dopet

Utställningen Sed och folktro omkring dopet handlade om hur man skulle förhålla sig till det nyfödda barnet. Innan det var döpt fick det aldrig lämnas ensamt, det odöpta barnet saknade nämligen Guds skydd och kunde bli hemfallet åt djävulen. Det var många riter och förbud som var hämmande och besvärliga och man fick ej försumma någon handling som kunde befrämja barnets välgång och lycka.

Ett gammalt rim berättar om barnets egenskaper beroende på vilken veckodag det är fött:

*Måndagsbarn har fagert skinn,
Tisdagsbarn har älskligt sinn,
Onsdagsbarn är fött till ve,
Torsdagsbarn får mycket se,
Fredagsbarn får kärlek och lycka,
Lördagsbarn skall mödrarna trycka,
Söndagsbarn får leva länge och njuta,
och får sedan berömligt sluta.*

*Att läsa mer Karin Strömberg:
Sed och folktro omkring dopet (1992). Finns att köpa
i Skyvaderboden.*

Skidutrustning/I skidans och sparkens spår mars 1998

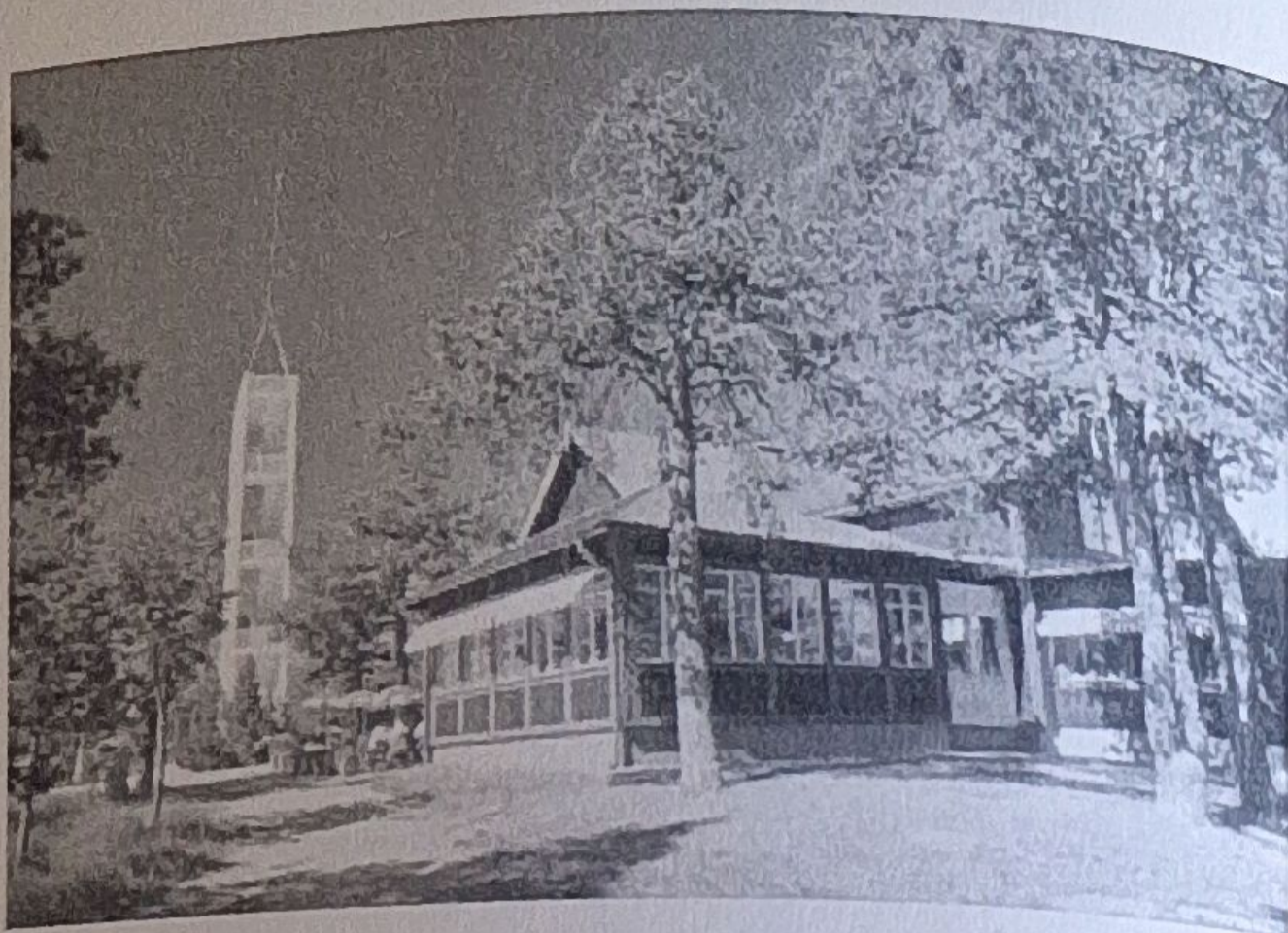
En utställning om skidan och skidsportens utövare från främst under 1950-talet. Presentation av skidklubben Vidar bildad 1893. Vi presenterade bl. a Sveriges första olympiska medaljörer på skidor i S:t Moritz 1928.

Brandutställning

Vi visade bl.a om hur trästaden Sundsvall på sju timmar utplånades den 26 juni 1888. Övrigt om ambulanssjukvården och en skorstensfejares kontakt med många människor. Allt om sotarnas språk - knoparmoj. För den brandförebyggande verksamheten var allt enligt utställningen 1999 väl sörjt.

Turistpaviljongen Restaurang Grankotten

Invigdes år 1901.

Restaurang Grankotten ägs och drivs av Mikaela Forsmark och Jonas Svensson sedan oktober 1999. Då skedde ett generationsskifte efter att familjen Forsmark med Karin Forsmark som krögare drivit restaurangen de senaste 12 åren.

Restaurang Grankotten har efter tillbyggnad och renovering hösten 1997 plats för ca 280 gäster i två plan. Restaurangen är lunch- och kvällsöppen året om. Här finns också café, festvåning samt konferensutrymmen för upp till 65 personer.

Adress:

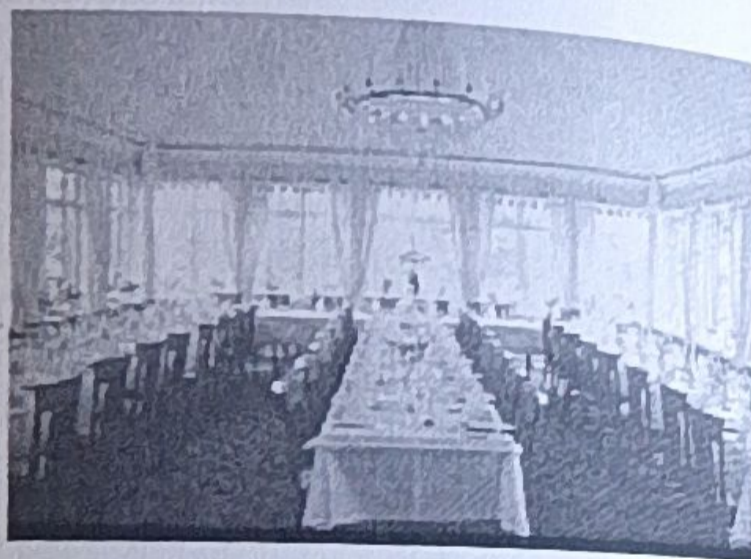
Norra Stadsberget

856 40 Sundsvall

Telefon 060-61 42 22

Fax: 060-17 51 85

E-post: norraberget.rg@telia.com

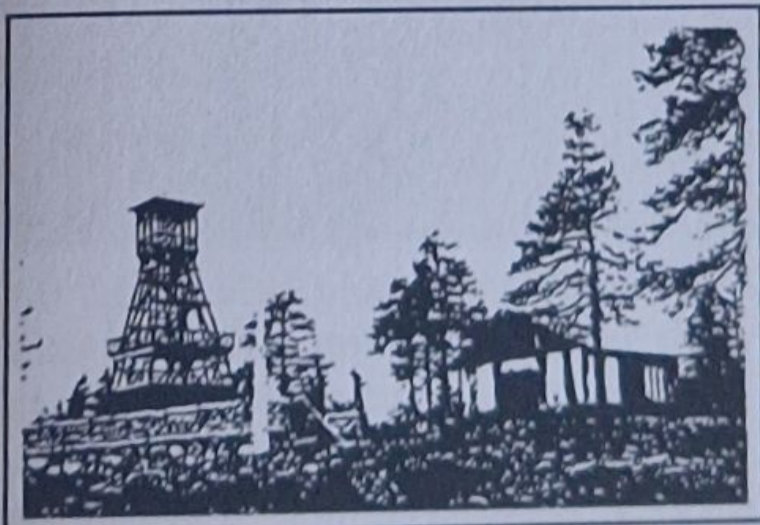

Interiörbild från Paviljongen

Utsiktstornet

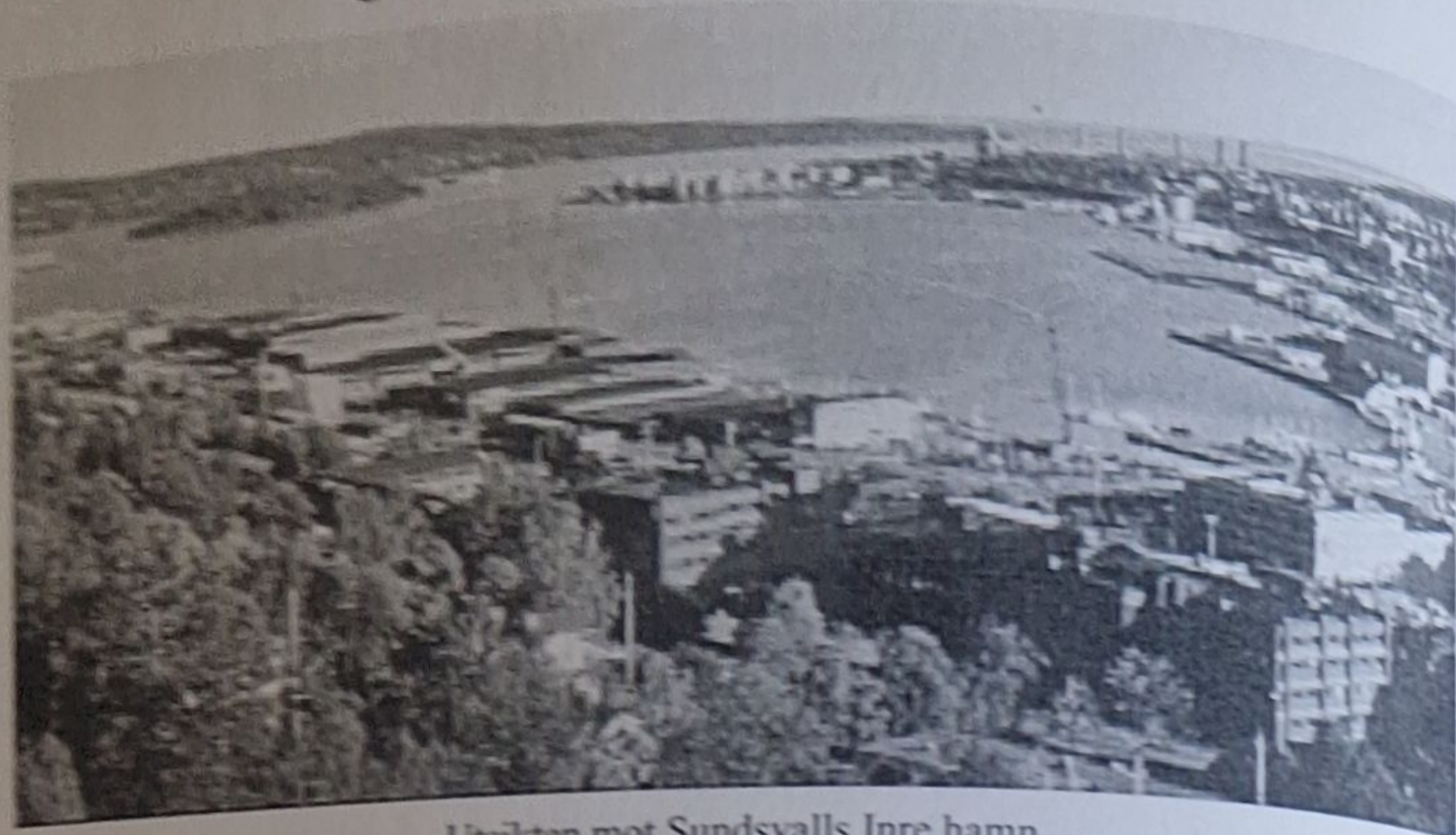
Nuvarande utsiktstornet är ritat av stadsarkitekt Hans Schlyter och byggdes 1954. Utsiktstornet är 22 meter högt och 112 trappsteg leder upp till den fantastiska utsikten över Sundsvall.

År 1897 byggdes det gamla utsiktstornet i trä och en serveringslokal. Då den nuvarande Turistpaviljongen, numera Restaurang Grankotten, invigdes år 1901 fick den tidigare serveringslokalen namnet Intendentbostaden eftersom den nyttjades som bostad åt intendent Carl Erik Hammarberg som var anställd vid Medelpads Fornminnesförening 1909-38.

Det gamla utsiktstornet och serveringslokalen

Utsikterna från Norra Berget

Utsikten mot Sundsvalls Inre hamn

Vid södra infarten till Sundsvallsfjärden ligger oljehamnen Vindskärsudde. Vid hamnen hanteras diesel- och eldningsolja, bensin och fotogen. Dessa petroleumprodukter kommer hit med fartyg och lagras antingen i cisterner ovan jord eller i bergrum. Distributionen sker sedan med tankbil eller järnväg till kunder i hela mellannorrland.

Längre in i Sundsvallsfjärden ligger Inre hamnen. Här låg tidigare Sundsvalls egentliga export- och importhamn, som numera ligger i Tunadal.

Vid Mokajen som också ligger i Inre hamnen har Cementa sin mottagnings- och distributionsanläggning.

Utsikten mot stenstaden

Utsikten visar en tätbefolkad centralort med många industrier, serviceinrättningar, affärer och idrottsanläggningar.

Sundsvall är i stort sett uppbyggt efter den stora stadsbranden 1888. Då bestämdes att

alla byggnader inom centrala staden endast fick byggas av sten och tegel och i minst tre våningar. Så växte stenstaden fram, en typisk "rutnätsstad" med 5 längsgående och 8 tvärgående gator.

Minnesstenen över bemärkta män

En rad i Sundsvalls historia bemärkta män - men inga kvinnor - har för evärdlig tid fått sina namn inhuggna i en minnessten mitt bland Fornhemmets byggnader på Norra Berget. Man kan här läsa följande namn:

Magnus Brahe, Axel Oxenstierna, Nils Bielke och Johan Skytte. Det riksråd som den 23 augusti 1621 skrev under Sundsvalls stads stadsprivilegier, då Gustav II Adolf förde krig i Baltikum.

Daniel Bertilsson

Den mest kände av Sundsvalls borgmästare på 1600-talet. Han blev borgmästare år 1647. Befallningsman och fogde över Medelpad. Det var han och hans maka som år 1644 skänkte tavlan "Påskalammsmåltiden" till Sundsvalls första kyrka. Den som nu hänger i Brämö kapell.

Nicodemus Tessin d ä (1615-81)

Ritade Sundsvalls första stadsplan från 1648. Denna stadsplan ligger fortfarande till

grund för Sundsvalls gatunät (renässansens rätvinkliga gatunät). Storgatans sträckning följer idag den ursprungliga "Stora gatan" och har genom århundraden fungerat som stadens huvudgata. Stadsplanen 1648 täckte det område, som begränsas av nuvarande Köpmangatan i söder, Skolhusallén i väster, Selångersån i norr och Tullgatan i öster.

Johan Henrik von Fieandt

den major som försvarade Sundsvall den 25 maj 1721, då ryssarna brände staden. Se Sundsvalls historia.

Jacob Polack (1683-1750)

Trävaruhandlare, redare, riksdagsman, bruksägare. Som 17-åring kom han till Sundsvall, där han blev dräng hos en handelsman. Fick burskap redan då han var 18 år. Stor bjälkhandel med Stockholm. Stor redare. Ensamrätt till flottningen på Indalsälven. Ägde del i Alingsås manufakturverk och Rörstrands porslinsfabrik.

Då staten behövde fartyg anlade han varv i Sundsvall och gjorde en lysande affär.

På sina fartyg forslade han bjälkar och plank till Stockholm. Som returlaster tog han järnmalm från de mellansvenska gruvorna till järnbruken i Medelpad. Även salt tog han som returlaster.

Byggde åt sig herrgården Jacobsdal vid nuvarande Grevensbäcken på Östermalm. Där hade han 5 pigor och 24 drängar. Begravdes i Sundsvall år 1750.

Sivert Bistedt (1681-1749)

Storborgare i Sundsvall i 1700-talets början. Sjöfartshandel. Ägde 1/3 av Galtströms bruk (som ryssarna brände ner 1721). Var länge rådman och kyrkoråd.

Anders Nordencrantz (1697-1772)

Frihetstidens ryktbaraste finanspolitiker. Inrättade det första tegelbruket i Sundsvall. Blev 1727 rådman i Sundsvall men utsågs redan samma år till konsul i Lissabon. Sedermera blev han kommersråd i Stockholm och inrättade där Jernkontoret. Hans senare liv tillhör inte Sundsvalls historia utan Sveriges. Nordencrantz var samhällskritiker i stor stil.

Peter Modéen

Skeppsbyggare, redare och trävaruman i Sundsvall i mitten av 1700-talet. Rådman. Hälsade 5 juli 1751 kung Adolf Fredrik välkommen till Sundsvall. Hans konkurs 1767 var ett hårt slag för både honom och stadens näringar och själv levde han blott fyra år därefter.

Per Abraham Örnsköld (1720-1791)
Landshövding i Västernorrlands län 1762-69. (1762-78 var Sundsvall residensstad). Örnsköld gjorde lyckad propaganda för odling av potatis. Därför kallades han "Potatis Pelle". När staden Örnsköldsvik grundades som köping 1842 fick den sitt namn efter honom. Pelle Abraham Örnsköld är den norrländska frihetens sagohjälte i Olof Högborgs "Den stora vreden".

Germund Abraham Falkengren
Landshövding i Västernorrlands län 1764-78 (efter Per Abraham Örnsköld).

Jonas Ullberg

Blev år 1803 borgmästare i Sundsvall.

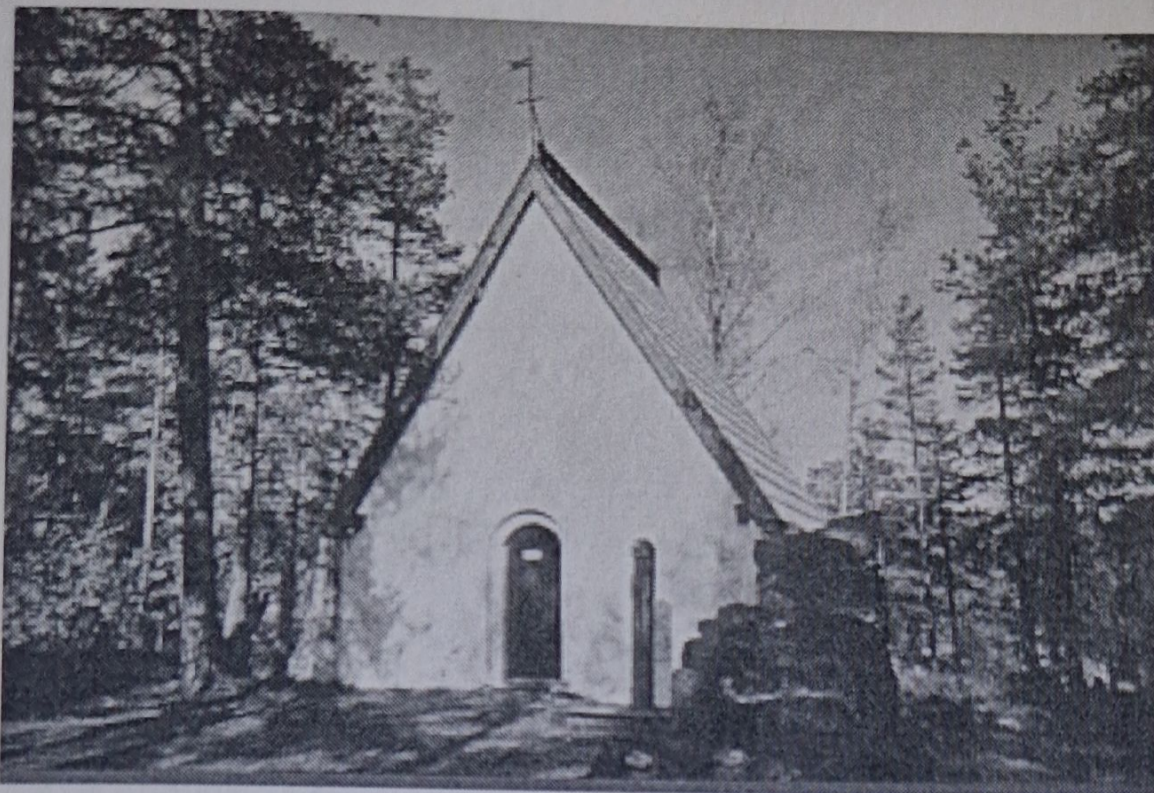
Peter Mützell (1763-1831)

Blev på sin tid Sundsvalls störste skeppsbyggare och redare. Han var delägare i de största sågverken i Medelpad, anlade järnbruk i Sättna och sockerbruk i Sundsvall. Sattes in på gäldstuga år 1805 efter en svår affärskrasch. Sin stora gård på 23 rum måste han då lämna. Han åtnjöt dock borgarnas förtroende och var rådman till sin död år 1831.

Det finns plats på stenen för ett tiotal namn ytterligare, men tydligen finns inte någon numera som dristar sig till att hantera historiens vågskål så att eftervärlden kan gilla dem.

Se vidare Sundsvalls Historia.

Fornkyrkan

Sakristian (Fornkyrkan)

Fornkyrkan är en kopia av sakristian i Lidens medeltidskyrka. Uppfördes på Norra Berget år 1910.

Här har inrymts en del kyrkliga föremål såsom smidda gravkors, en mindre kyrkklocka, några järnkistor, ett bord samt en del träskulpturer. Föremålen finns nu på annan plats inom föreningen.

Utanför sakristian fanns tidigare en fattigbössa samt spöpåle och straffstock. Nu finns endast en spöpåle.

Straffstocken användes såsom socknens straffredskap. Stocken var uppställd på kyrk-

backen, där den dömde fick sitta till skam inför kyrkoenigheten. Stockstraffet avskaffades 1841.

Fornminnesföreningen hade i början av sin verksamhet för avsikt att på Norra Berget anlägga en kyrkplats med kopior av en stenkyrka (kallad Fornkyrkan), en stegport, kyrkstallar med mera. Av projektet kom emellertid endast denna kopia av sakristian i Lidens medeltidskyrka till uppförande.

Sakristian invigdes den 21 september 1913 och blev den 10:e byggnaden på berget.

Uppförandet hade möjliggjorts tack vare bidrag från träpatronerna Enhörning och Jacobsén, grevinnan Hallwyhl m fl och genom Anders Wides engagemang.

Vid invigningen sade professor Anders Wide bland annat: ”Medelpads Fornhem skall för all framtid vila tryggt på Norra Bergets granitgrund. Högst upp på klippkrönet skall Fornkyrkan påminna oss om våra förfäders heder och tro”.

Interiör av Sakristian

Klockstapeln

Klockstapeln på Norra Berget

Klockstapeln uppfördes vid Krönvägen på Norra Berget år 1917 och användes tidigare bland annat för nyårsringning. Numera används den vid den traditionella Gökottan på Kristi Himmelfärdsdag samt vid bröllop och dop i sakristian.

Gökottan 1993.

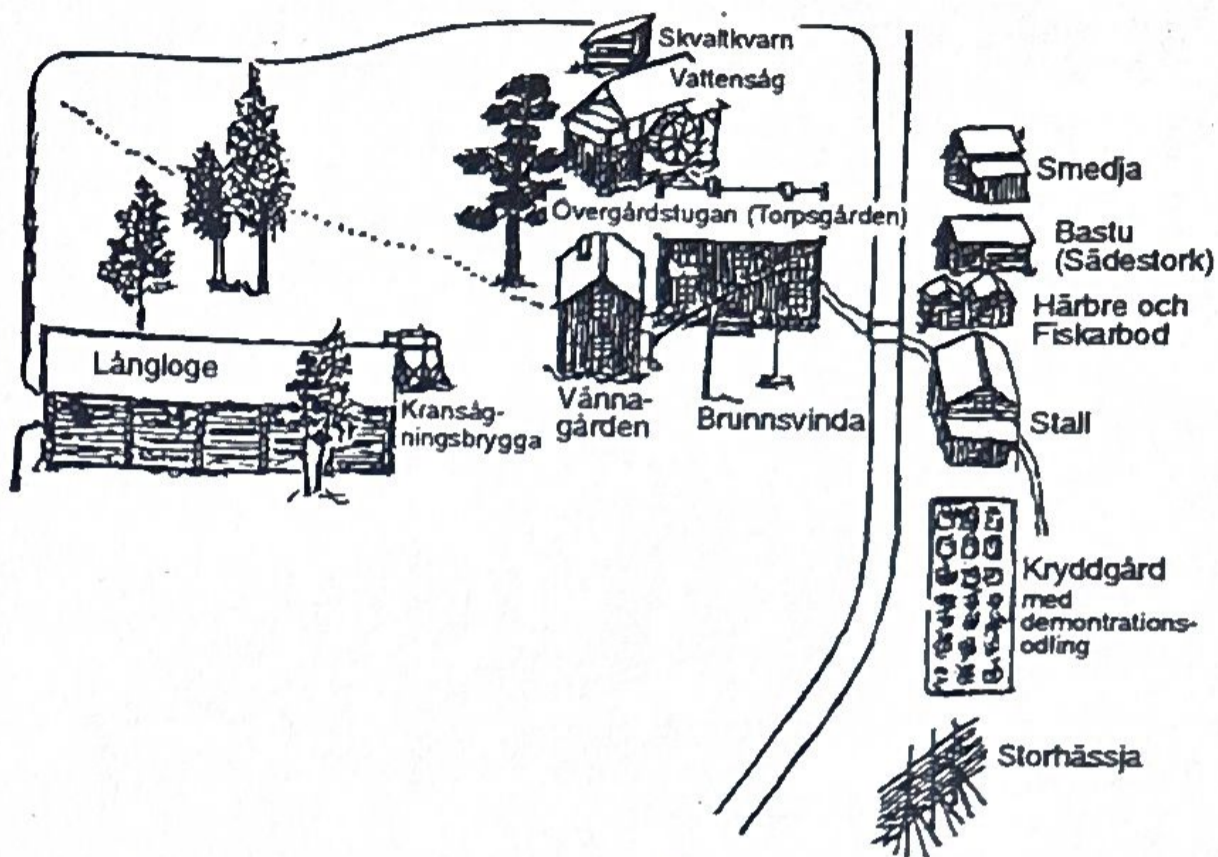
Gökottan är en gammal tradition som hålls vid sakristian till Kristi Himmelfärdsdag. Efter den lilla andaktsstunden med sång och musik kan besökarna dricka kyrkkaffe i Bredsjöstugan strax intill.

Kristi Himmelfärdsdag är första torsdagen efter bönsöndagen som inträffar den femte söndagen efter påsk.

Under medeltiden bars bröd, vin och vatten (altarets sakrament) i procession, runt om i Norden, på åker och äng med bön om en god årsväxt och att Gud måtte avvärja "ond, bråd död".

"Medelpadsgårdar"

på Norra Berget

Torpsgården (Övergårdstugan)

Från Övergård i Torps socken.

Timrad tvåvånings parstuga från 1700-talet.

Bottenvåningen: kök, köskammare och sal.

Övervåningen: sal, kammare och vind.

Läs mer på sidorna 47-48.

Vännagården (brygg- och bagarstuga)

Från Väanna, Timrå. Uppförd i början av 1800-talet. Sedan 1992 används gården som bagarstuga med nymurad bakugn.

Läs mer på sidan 49.

Stall

Från Kläpp i Attmars socken.

Till höger spiltor, i mitten selkammare, till vänster drängkammare.

Härbre ("häbbar", stolpbod)

Från Skön. Uppfört i början av 1800-talet. Användes som förrådsbod för spannmål och andra livsmedel.

Brunn

Från Ljustorps socken.

Bastu (sädestork)

Från Västerböle i Attmars socken.

Användes för torkning av lin, säd och humle, för mältning av korn till brygd samt vid rökning av köttvaror.

Smedja

Från Norrböle i Attmars socken.

Smedja med kolbod.

Verktyg som användes i smedjor.

Långloge ("Marsch")

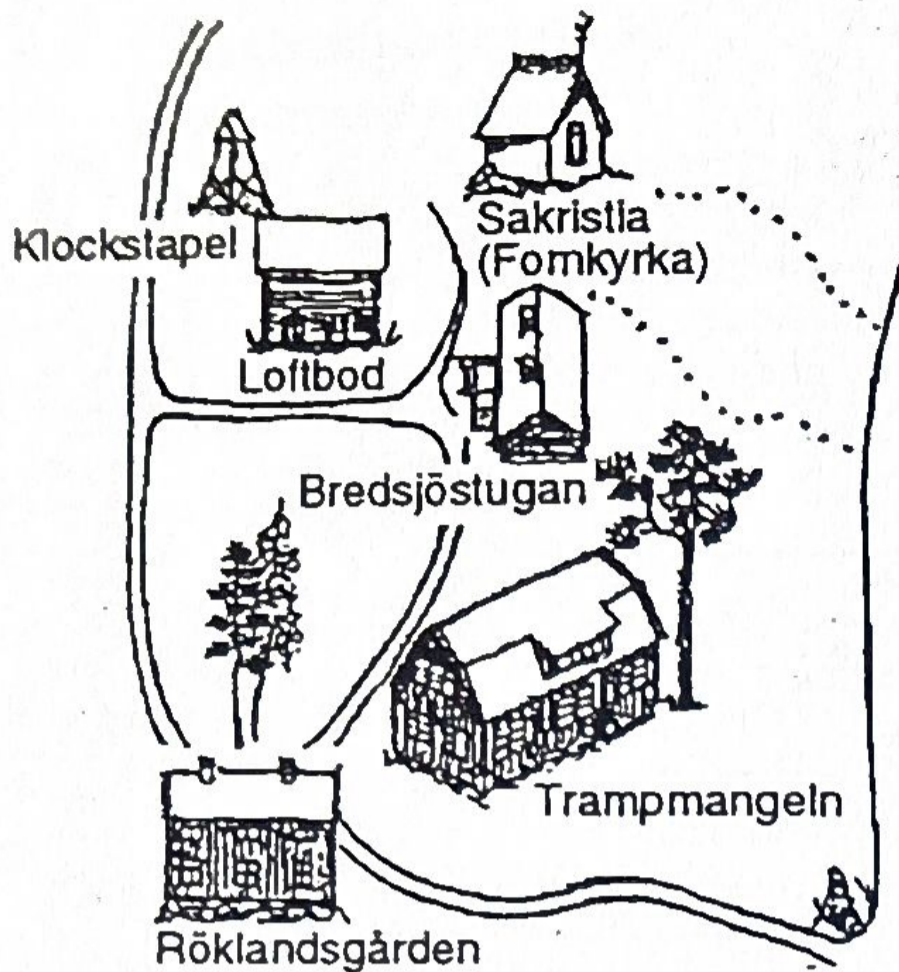
Från Stöde. Uppförd 1801.

Läs mer på sidan 52.

Byggt för hästdragna tröskvagnar ("marschvagnar").

Storhässja (Kornhässja)

Sättet att torka säd i storhässjor infördes av finländare.

Bredsjöstugan

Från 1700-talets första hälft.

Envånings timrad parstuga med tre rum, förstuga och lillkammare.

Läs mer på sidorna 53-54.

Loftbod

Från 1700-talet.

Timrad i två våningar, den övre med svalgång.

Bottenvåningen inrättad som förrådshus med två bodar.

Övervåningen inredd med gäststuga och klädkammare.

Läs mer på sidan 57.

Trampmangeln

Uppkallad efter den stora mangeln i bottenvåningen som drevs med trumphjul. Byggnaden användes både i färgeriet och som mangel.

Läs mer på sidorna 67-68.

Röklandsgården från Alnö

Från 1700-talets första hälft.

Byggnaden lär vara en av de få byggnader på Alnö som räddades undan ryssarnas härjningar i maj 1721.

Timrad tvåvånings parstuga utökad med ytterkammare.

Läs mer på sidan 55.

Allt läsa mer

Sölve Carlander: "De timrade husen": Kompletteringshäfte 1.

Torpsgården (Övergårdsstugan)

Mangårdsbyggnad från Övergård i Torps socken. Även kallad Torpsgården.

(mangårdsbyggnad = manbyggnad: en gårds huvudbyggnad).

Uppförd under senare delen av 1700-talet. Byggnaden är en timrad tvåvånings parstuga.

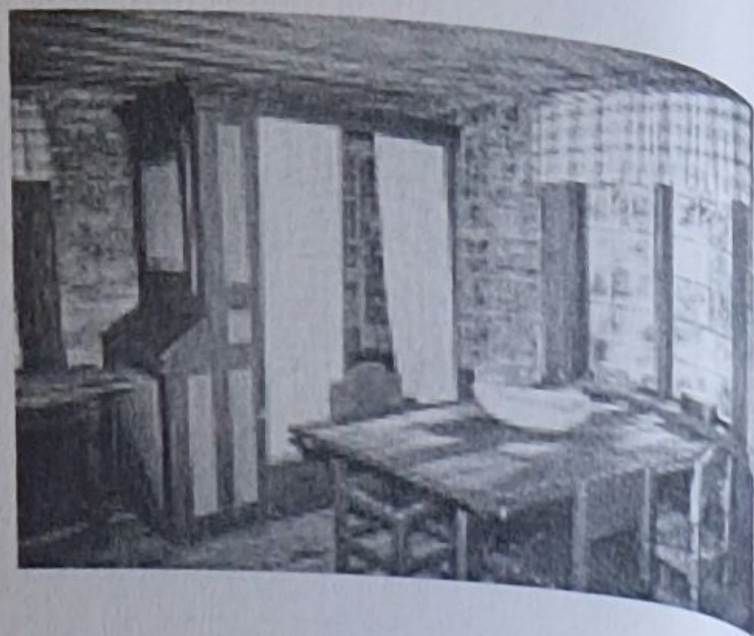
Bottenvåningen: kök, kökskammare och sal.

Övervåningen: sal, kammare och vind (som tidigare var inredd).

Före flyttningen fanns källare och bagarstuga under huset. Årtalet 1851 över porten avser året för en genomgripande renovering.

Båda interiörbilderna visar köket i Övergårdsstugan från Torp. Lägg märke till skåpsängen bakom vars förhängen husbondsfolket hade sin plats. (Ännu in på 1830-talet kunde köket ha väggfasta bänkar).

Köket var det viktigaste rummet. Där både åt, sov och arbetade man. På väggarna hade man inte tapeter, de var i stället målade med schabloner (ett utskuret mönster i papper).

Vännagården

Vännagården från Timrå

Till en bondgård hörde inte bara ett bostadshus utan även bagar- och bryggstuga. Till vänster om Övergårdsstugan ligger en bagar- och bryggstuga från Väanna i Timrå. Under den varma delen av året bodde man ofta där. Till höger om vägen ligger två här-

bren som har använts som förvaringsplats för mat. Bakom dem ligger smedjan som också har tillhört gården. Stallet består av drängkammare, selkammare och spiltor. Observera hur enkelt drängen fick bo - det finns ingen eldstad eller annan värme. (se sid. 45)